

LES FESTES I ALTRES MANIFESTACIONS DE LA RELIGIOSITAT POPULAR AL PAPIOL EN ÈPOCA MODERNA¹

CARLES MILLÀS I CASTELLVÍ
Historiador

Dossier

Introducció

En un intent d'aproximació i interacció entre la història total i la història local hem volgut, en aquest article, endinsar-nos en l'anomenada història de les mentalitats i, particularment, en la religiositat popular. Per tant, els objectius plantejats són dos: d'una banda, contribuir al coneixement dels comportaments col·lectius dels papiolencs i les papiolenques al llarg de l'època moderna, i, de l'altra, des d'un punt de vista més personal, continuar en les nostres indagacions d'història moderna, especialment en aquells aspectes que fan referència a la comarca del Baix Llobregat.

Volem matisar, tanmateix, que un estudi sobre la religiositat popular no inclou pas tots els àmbits de la història de les mentalitats. I si, a més a més, hi afegim que fem només l'anàlisi d'una única parròquia, ens trobem que les conclusions que se'n deriven són particulars i s'haurien de complementar amb les d'altres poblacions.

La metodologia emprada permet el màxim aprofundiment, a partir d'unes fonts insuficients i amb llacunes. Disposem d'una consuetud de principis del segle XIX; hem revisat les visites pastorals dels segles XVI, XVII i XVIII; hem buidat els sacramentaris; hem consultat els expedients matrimonials i alguns volums dels *Registrum Gratiarum*, etc. No obstant això, cal dir que no hem consultat els testaments, que desconeixem els capítols matrimonials i altres documents que, també, contenen molta informació respecte d'això. És a dir, hem intentat comptabilitzar totes les dades al nostre abast alhora que ho complementem amb altres documents no quantificables per tal d'interpretar-ho millor.

A fi d'aconseguir els objectius esmentats, i aprofitar les fonts, hem estructurat aquest treball en les sis unitats que caracteritzen la religiositat popular: els edificis eclesiàstics; les devocions; les pregàries i les rogatives;

el catecisme i les homilies; les confraries, i altres manifestacions de la religiositat popular.

Finalment, voldríem fer constar el nostre agraïment a les persones que han fet possible aquest estudi: el rector de la parròquia de Santa Eulàlia del Papiol, la senyora Adela Mora i l'erudit local Esteve Faura, entre d'altres.

La religiositat popular

Amb la intenció d'arribar a la història total, els fundadors de l'Escola dels Annals tenien com a objectiu l'home i les seves motivacions creadores, és a dir, una "història de la societat en moviment".² Posteriorment, la historiografia peninsular ha entrat en aquest camp de la ciència històrica estudiant, com arreu, la família, les actituds davant la mort, els nivells de lectura i d'alfabetització, la festa, la bruixeria, la inquisició i la religiositat popular.

És en aquest darrer aspecte on hem centrat el nostre article, però ens és molt difícil donar una definició d'aquest concepte historiogràfic perquè ofereix molts centres d'interès i una gran varietat de facetes.³ No obstant això, hom ha caracteritzat la religiositat popular per la relació entre religió i vida civil, pel naixement de noves devocions, per l'educació dels fidels, per l'expansió de les confraries i per l'edificació d'ermites, d'esglésies i d'altars.⁴ Però, quins aspectes de la religiositat popular trobem a la parròquia papiolenca? La consuetud, els llibres sacramentals i les visites pastorals són unes fonts molt útils per al coneixement de la vida parroquial d'aquesta població del Baix Llobregat.

Mitjançant la consuetud coneixem la vida religiosa dels papiolencs i les papiolenques. Aquest document, redactat a principis del segle XIX, ens ofereix els

aspectes festius i religiosos i el funcionament d'aquesta comunitat pagesa. Paga la pena destacar l'itinerari de les processons, la manera de celebrar diferents festes religioses, l'organització dels oficis i altres serveis a la universitat.

Per les visites pastorals coneixem l'existència de dues confraries, la devoció dels habitants del Papiol i, entre altres coses, la presència de beneficis a la parròquia. I, amb els sacramentaris i altres documents de l'Arxiu Parroquial del Papiol (APP), com els llibres d'òbits, de funerals, de confirmacions, de comptes i altres documents al nostre abast, coneixem altres aspectes de la religiositat popular dels papiolencs i les papiolenques de l'època moderna, com els goigs, les donacions, les despeses, etc.

L'església parroquial del Papiol és molt recent, ja que durant la Guerra Civil fou destruït el temple parroquial. Francisco de Zamora⁵ ens descriu l'església parroquial de l'època moderna:

“No hay otra iglesia que la parroquial, baxo denominación de Santa Eulalia de Mérida, que es dentro del pueblo, con su cementerio al lado, uno y otro muy antiguo. La iglesia está muy bien adornada y contiene siete altares. Y en el extremo del término se encuen-

tra otra capilla o hermita, baxo la invocación de Nuestra Señora de la Salud, con un solo retablo.”

Els edificis eclesiàstics

Normalment, una parròquia integra un poble, i en les primeres parròquies de Catalunya, el terme parroquial estava format per la batllia, per la universitat o per un castlà. Si una batllia o un castlà, per qüestions bèl·liques o civils, canviava de domini senyorial o reial, sempre mantenia, però, com a nucli l'església parroquial, en la qual “el rector era el cronista que redactava les actes, el seny guiador, guardià fervorós de l'arxiu comunal [...]”⁶ La universitat del Papiol va tenir al llarg de l'època moderna, tres llocs de culte: l'església parroquial, la capella de Sant Antoni i Santa Bàrbara i l'ermita de la Salut.

La parròquia del Papiol era, inicialment, coneguda amb el nom de *Madrona*, per l'ermita de la Salut,⁷ d'arquitectura romànica i que està situada a la falda del puig de Madrona. Ermita dedicada a la Mare de Déu de la Salut –Sant Pere i Santa Madrona– i habitada per uns ermitans proveïts de nomenament episcopal.⁸ Com diuen Frederic Martí⁹ i Josep M. Martí,¹⁰ i d'altres,

La rectoria vista des del castell; al fons, el campanar, pels volts de 1900. Font: L'ahir i l'avui del Papiol. Esteve FAURA. El Papiol. Ajuntament del Papiol. 1999.

segons les visites pastorals dels anys 1304, 1305 i 1312 la parròquia encara era anomenada *Santa Eulàlia de Madrona*, però des del 1336 rep, ja, el nom d'església del Papiol.¹¹ Aquesta església parroquial, segons mossèn Martí, era més petita que l'actual i tenia una altra orientació, però no tenim altres notícies que s'allargà per la part oposada a l'altar major, s'hi aixecà un campanar, s'hi obrí una nova porta orientada a ponent, etc., entre el 1751 i el 1752, segons que es podia llegir en una de les cares del campanar de l'any 1926.¹² Només se'n conserva, d'aquell període, la rectoria, d'estil gòtic.

Les respostes de Francisco de Zamora ens afirmen que:

«En la iglesia tienen las principales familias o casas su banco, que sirve para los hombres; y las mujeres se colocan en la iglesia separadas y detrás [de] los hombres. En el presbiterio, el dueño jurisdiccional tiene su silla y enseguida hay un banco para el bayle y regidores.»¹³

L'església parroquial tenia set altars: l'altar major, el de Santa Llúcia, el de Sant Nicolau i de «Sta. Tecla et Sta. Aquila», el de Sant Sebastià i Sant Isidre, el de la Mare de Déu del Roser, el de Sant Antoni de Pàdua i el de la Mare de Déu del Remei.¹⁴

Mossèn Martí ens dona algunes dades d'aquests altars. L'altar de Santa Llúcia, que abans de les reformes esmentades era l'altar major, data de mitjan segle XVIII; l'altar del Roser mostrava un retaule del segle XVI; l'altar de Sant Sebastià portava la data de 1696; l'altar del Remei fou construït «quan en el segle XIV es feren les primeres obres de l'església parroquial» i l'altar de Sant Antoni data de «finals del segle XVII o inicis del XVIII».¹⁵

Un segon lloc on es manifestava la religiositat popular és a la capella de Sant Antoni i Santa Bàrbara. Josep Martí i d'altres¹⁶ afirmen, segons una col·lació datada el 17 de maig de 1395, que el benefici canvià i passà a mans del rector i, afegeixen, que l'obtenció d'aquest benefici comportava l'administració d'un hospital al Papiol. Altres referències que tenim d'aquest benefici les podem trobar en les visites pastorals, en els *Registrum Gratiarum* i en l'obra de Frederic Martí, on llegim:

«Per decret de visita, sabem que l'any 1635, l'edifici es trobava en un estat perillós. El visitador, que era Pere Folquer, rector de Santa Maria de Mataró mentre

visitava l'església del Papiol el dia 13 de gener del mateix any 1635, escrigué en el llibre de visites, foli 19, el que ve a continuació: «Item mana que la capella de St. Antoni i Sta. Bàrbara està perillosa per so que lo arch ahont se sustente tota la fabrica esta consentit i les pedres apartades. Mana que no si puga fer proressons i aplechs ni dir missa que dit perill no sia reparat en pena de 3 lliures y en subsidi de excomunió». I com que no s'hi va posar remei, l'any 1667 encara es trobava pitjor, segons que es veu en la nota del llibre de visites on diu: «Item per quant nos consta que la capella de St. Antoni i Sta. Bàrbara de esta parròquia esta derruïda volent proveyr de remey pera que si torne a rectificar per major glòria de Deu i dels dits Sants y consuelo del poble manam al Rnt. Miquel Costa, Beneficiat de dita Capella pague 10 lliures, suposat cobra renda competent de dit Benefici. Y també manam als Jurats del present terme que donen a una cosa de caritat perquè ab tot effecte se puga redificar dita Capella.»¹⁷

Ens consta en la visita de l'any 1677, que encara no ho estava¹⁸ i que l'any 1687 tampoc.¹⁹ No obstant això, un any més tard, en la visita pastoral del 4 d'abril, llegim:

«Capella de St. Antoni rectificata fuit.»²⁰

Les visites pastorals del 9 d'octubre de 1735, 22 d'octubre de 1739 i, entre d'altres, 15 de setembre de 1771,²¹ ens fan esment de la seva existència. Menciò que també trobem com a lloc on es fan celebracions religioses, en el *Llibre de celebracions*,²² en els *Registrum Gratiarum* i en les visites pastorals de l'ADB.²³

Un tercer centre de culte és l'ermita de la Salut. En la dita ermita hi havia, com ja s'ha dit, els altars de Santa Madrona i de Sant Pere. Aquest edifici d'època romànica (amb una sola nau, porta lateral i tres absis característics) va ser l'església del Papiol fins a l'any 1315 (en què es construï la de Santa Eulàlia al nucli urbà). Està situada al peu de la muntanya de Madrona a camí entre Valldoreix i el Papiol. Segons mossèn Frederic Martí, a la «capella de Sant Pere de Madrona –nom amb què es coneix també aquesta ermita– i en la parròquia hi havia una administració pròpia, la funció de la qual era fomentar el culte al Príncep dels Apòstols»,²⁴ fent-s'hi, en els temps moderns, alguns oficis, com els de la diada de Sant Pere (29 de juny) o les misses que es feien un dissabte del mes de maig.²⁵

D'aquesta ermita se n'encarregaven uns ermitans de la comunitat, els quals la netejaven i conreaven la vinya,

els camps i l'hort pròxim a l'Obra, tenint, àdhuc, "habitació i l'usdefruit de les terres".²⁶ Segons mossèn Frederic Martí, en el *Llibre de visites*, avui extraviat, es podia llegir que a mitjan segle XVII l'ermita necessitava, també, d'una seriosa reparació.²⁷

Dins d'aquests edificis cal, al nostre parer, incloure la construcció d'un nou cementiri. L'any 1809 es va beneir, "conforme á lo prevenido por el Ritual Diocesano", l'actual fossar parroquial, perquè, d'una banda, l'alta taxa de mortalitat d'aquell any, provocada per "les moltes tribulacions de Guerra y Malalties", va fer insuficient la necròpoli existent al costat de l'església, i, d'altra banda, perquè les raons sanitàries, les autoritats civils i les eclesiàstiques ordenaren la construcció d'un nou cementiri allunyat del centre urbà.²⁸

Les devocions

Hem dit abans que una de les manifestacions de la religiositat popular eren els nous fervors populars: els patrons de la vila, altres sants tradicionals i altres manifestacions, com les peregrinacions, les processons, etc.

Els sants patrons d'aquesta parròquia són dos: santa Eulàlia i sant Antoni de Pàdua. Santa Eulàlia és la titular de l'església i la seva festivitat es celebrava el 10 de desembre.²⁹ Sant Antoni de Pàdua n'és el copatró i la seva festa no es celebrava ni es celebra pas el dia 13 de juny, sinó que es fa i es feia el primer diumenge d'agost.³⁰

El Papiol no tenia una devoció exclusiva vers aquests dos sants. Hi ha, com demostren les visites pastorals o la consuetud, uns altres sants i fervors populars als quals el poble mostra la seva participació: santa Madrona i sant Pere a l'ermita de la Salut; santa Bàrbara i sant Antoni a la capella d'ambdós sants; santa Llúcia, sant Sebastià, sant Nicolau, la Mare de Déu del Roser, santa Aquil·la i santa Tecla, santa Maria, el Santcrist i la Vera Creu a l'església parroquial; el Corpus, la Nativitat, la Setmana Santa, etc., com a seguicis populars; també hi ha una devoció important a la Mare de Déu de Montserrat, a la qual es dedicava –segons Frederic Martí– una romeria pel mes d'agost en els segles XVII i XVIII.³¹ I, a més a més, hem trobat que el rector de la parròquia, Joan Agustí, el 6 de juliol donà les gràcies pels goigs a sant Joan del mes de juny de 1578.³²

Destaca, doncs, la dedicació a la Mare de Déu de la

Salut, "venerada pels veïns del Papiol en totes ses necessitats que són sempre ateses per la bondat de la Verge",³³ a la qual es dedicaren els "Goigs".³⁴ Els "Goigs" més antics que nosaltres hem localitzat presenten una orla i una ornamentació característiques del segle XVIII. A més, la referència al bisbe Astorga (primera meitat del set-cents), que manà que "entre tots fos convingut ser en lo Altar collocada vostre imatge intitulada Verge, y Mare de la Salut", i a Bernat Pla, estamper del carrer del Cotoners de Barcelona, que va regentar una impremta d'aquesta família entre 1764-1788,³⁵ ens ho ratifiquen.

A l'església parroquial hi destaca l'altar de Sant Nicolau pel seu benefici, sovint mal administrat i generalment oblidat pels visitadors, però del qual l'any 1771 tenim constància que "no se sap tinga renda, ni obligació alguna"³⁶ i, en canvi, l'any 1757 podem llegir que era un benefici sota invocació fundada per Albert de Soler, rector de Corbera (1320),³⁷ que l'any 1560 i d'altres es celebraren dues misses anualment³⁸ i que els seus beneficiaris eren Josep Rossell (1738) i Agustí Riera (1751).³⁹

També cal destacar la dedicació a santa Tecla i santa Aquil·la, festivitat de l'11 de desembre, perquè mossèn Rotxotxo va portar, el 19 de setembre de 1629 al Papiol, els reliquiàries de fusta d'època barroca amb imatges de les dues santes.⁴⁰ Àdhuc, hi havia el benefici de santa Maria, del qual desconeixem l'any de fundació i qui l'instituí, però en trobem referències en les visites pastorals⁴¹ i del qual en Frederic Martí ens diu que foren beneficiaris els rectors J. Riera del Papiol i C. Mojà de Castellví de la Marca.⁴² A més a més, als nostres altars s'hi feien, tanmateix, diferents oficis entre el 1791 i el 1799: funerals, aniversaris, etc.⁴³

La consuetud ens esmenta altres devocions i activitats religioses dels papiolencs i les papiolenques, com les processons del dia de Sant Marc i de Sant Sebastià; les tres rogatives que es realitzaven el mes de maig, o, entre d'altres, la de Corpus; la benedicció de la cendra, dels animals, del poble, etc.; els tocs de matines, vespres, etc., per exemple, els dies 28 i 29 d'octubre; la devoció al rosari, entre altres dates, la tarda del 17 de gener, després de l'elecció dels administradors o la del dia 15 d'agost; i les peregrinacions a Montserrat i a l'ermita de la Salut.⁴⁴

Hem volgut sintetitzar aquestes processons del Papiol en el quadre I realitzat a partir de la consuetud i seguint el model de Josep M. Puigvert.⁴⁵

Quadre I: Processons al Papiol

Processó	Data	Ruta	Hora	Trets	Cants	Tipus
Sant Antoni Abat	17 gener	Voltant el poble cantant	Abans de la missa matinal	S'ha de fer obligatòriament	<i>Te Deum, Ave Maria</i> i <i>Goigs</i>	Local
Sant Sebastià	20 gener	Voltant tot el poble	Missa matinal		<i>Goigs</i>	Local
Purificació	2 febrer	Voltant el cementiri	A les deu	Benedicció de candeles		Mariana
Santa Madrona	15 març	A l'ermita de la Salut		Missa resada		Local
Diumenge de Rams		Voltant el cementiri	A — de deu	Benedicció dels rams	Passió	Setmana Santa
"Salpàs"	Dilluns Sant	De casa de l'Esteve a Can Sardà	A la tarda			Setmana Santa
"Salpàs"	Dimarts Sant	De Can Parera al Papiol de Baix	A la tarda			Setmana Santa
Dimercres Sant	Dos grups donen la volta i es troben		A les dues de la tarda			Setmana Santa
Divendres Sant	A cal Puig i cases del voltant		A la tarda			Setmana Santa
Sant Marc	25 abril	Per tot el poble	Missa matinal	De rogatives amb missa		Rogatives
Santa Creu	3 maig	Es puja a l'ermita	A l'alba	Benedicció del terme i rosari	<i>Salve</i>	LLEDANIES
Sant Isidre	15 maig	Per tot el poble	Missa matinal	Devoció i rosari		Local
"De rogatives"	Un dissabte de maig	Es puja a l'ermita				Rogatives
"De rogatives"	Un altre dissabte de maig	Es puja a l'ermita				Rogatives
"De rogatives"	Un tercer dissabte de maig	Pel poble				Rogatives
"Del Roser"	Quart diumenge de maig	Per tot el poble	Missa major		<i>Rosari</i> cantat i música	Local
Sant Antoni de Pàdua	13 juny	Voltant tot el poble	A les deu			Local
<i>Corpus Christi</i>	Un dijous de maig o de juny	Voltant tot el poble	Després de l'ofici de les 10 h.			Eucarística
Festa Major	Primer diumenge d'agost	Voltant el poble	A les deu	A honra i glòria de sant Antoni	<i>Goigs</i>	Local
Santes Tecla i Aquil·la	11 desembre	Voltant els dos carrers	Missa matinal		<i>Goigs</i>	Local

Rogatives i pregàries

Les rogatives i les lledànies (variants de les anteriors) també les trobem documentades en la consuetat. Destaquen les rogatives de sant Marc i de sant Antoni (arran de la plaga de la llagosta), i les tres processons del mes de maig (dues pel poble i una altra a l'ermita de la Salut, on es deia una missa).

Respecte a les pregàries, aquesta font ens esmenta que es cantava la *Vexilla Regis* a la missa matinal del Diumenge de Passió i de Rams, que es feien “los Goigs del temps y després lo Sermó” el divendres de Nostra Senyora dels Dolors, els goigs i l'ofici en la missa matinal del dia de Sant Sebastià.

No obstant això, aquestes manifestacions, si més no, poden servir per il·lustrar-nos el lligam entre la vida civil i religiosa al Papiol.

Catecisme i homilies

La consuetat també ens parla de la predicació de la doctrina:

“Tots los dies de Quaresma fins la semmana que venen á Confessar los Miñons y Miñonas que no com-bregan, hi ha Doctrina. Se comensa á dos quarts de tres de la tarde, ó á un quart, fins a las tres, y se fa a las dos un repicó ab las Campanas xicas, exceptat los Diumenges. Tots los Diumenges fins al Diumenge de Passió exclusiva se comença la Doctrina á dos quarts de tres fins a las tres, y despues se diu lo Rosari, y Goigs al Altar del Roser, so és los Goigs de Quaresma que comensan: Puig que Rosa [...]”⁴⁶

Aquesta pràctica, segons Joan Bada, era la més generalitzada a la diòcesi.⁴⁷ Desconeixem, però, els continguts dels sermons, les homilies, les completes, els oficis cantats, etc. Tot i que sabem que es feien, especialment el dia de difunts, la vigília del quart diumenge de maig o, entre altres dates, des del primer diumenge de quaresma fins al Diumenge de Rams.⁴⁸

Un altre aspecte de l'educació dels fidels és la preocupació que hom tenia vers el comportament dels feligresos. Així, Frederic Martí⁴⁹ ens diu:

“L'any 1734 es prohibí l'ús d'enramar els altars amb neules, acte que comengaya per la festa de santa Eulària de Mérida, el 10 de desembre, i durava fins pels Reis, i la raó de la prohibició fou per «ser est aparato exterior, ocasió de Abusos y rinyas entre los

Minyons, y distracció e irreverència entre les persones.»”

I afegeix més endavant:

“Del mateix segle XVIII data el fet que es considerava lleig el costum que els homes anessin amb els cabells nuats o trenats i amb gambeto sense vestir, és a dir, solsament per damunt de les espatlles; als que anaven d'aquestes maneres se's prohibeix entrar a l'església.”

Ni en la consuetat ni en cap altre document consultat hem trobat aquestes observacions. En canvi, podem llegir que el dia de Santa Eulàlia “[...] se acostuma a convidar (á més dels Rectors vehins) a tres casas que son Monmany, y Barba de Madrona, y Domenech”, i que el Diumenge de Pasqua:

“[...] en las vespras, hi ha encens, á tots los Altars, y no se puja á incensar al Cor, si que retornat al Altar major, se incensan los del Cor, Batlle, y Regidors, Sagristans y tot lo Poble. Feta la acapta se dona alguna cosa per refrescar, so es Batlle, y Regidors los Rehims, figas, burregs de casa, y algun poch de llan-gonissa; y á las Criaturas, una plata de enciam, y rahims.”⁵⁰

Confraries

A la universitat del Papiol hem constatat l'existència de dues confraries: la del Roser i la de Santa Llúcia.

Com passava a la majoria de les poblacions de la diòcesi,⁵¹ la devoció mariana era la del Roser. La confraria la trobem referida per primera vegada en la visita pastoral del 12 de desembre de 1611.⁵² La confraria feia celebrar diversos aniversaris i caps d'any per a membres d'aquesta a l'altar del Roser, vuit oficis en dates sense especificar i cinquanta-dues misses per als confreres en diversos dissabtes del 1728.⁵³

Pel que fa a la confraria de Santa Llúcia, també l'hem trobat referida per primera vegada en la visita pastoral del 12 de desembre de 1611.⁵⁴ Es tracta, molt probablement, d'una confraria d'occitans. En aquest sentit també es manifesten Emili Giral i Jordi Nadal.⁵⁵

Mossèn Martí,⁵⁶ tot i que no ens diu de quina confraria es tracta, es queixa del comportament dels confreres i afirma:

“Durant el segle XVII, en festes d'administracions i

confraries espaigueren sos administradors aiguaros que era olorosa i posada en les característiques almoratxes, més havent-se estraftat eixa costum per convertir-se en una nova gatzara dins del temple sant.”

Altres manifestacions de la religiositat populars

Seguint la metodologia emprada per Joan Bada,⁵⁷ intentarem, ara, fer una petita descripció de com era la vida cristiana a la parròquia parlant de la pràctica sacramental, de la vida litúrgica i del calendari festiu, que ens permeten conèixer millor la religiositat popular d'aquesta universitat del Baix Llobregat.

Comencem pels sacraments. En els llibres de baptismes de l'APP comptabilitzem un total de quatre mil trenta-sis baptismes enregistrats entre el 1565 i el 1814.⁵⁸ La majoria d'aquests corresponen al segle XVIII i, respectivament, els seus màxims mensuals es donen en els tres primers mesos de l'any, mentre que els mínims són en els mesos d'estiu. Sembla clara la coincidència dels primers amb les concepcions de maig, juny i juliol (període estival quan es celebren moltes activitats lúdiques i, alhora, posteriors al control de natalitat imposat per la quaresma), i, en canvi, els segons corresponen a les concepcions d'octubre a gener (quan es feia la verema i les condicions climàtiques eren més adverses). D'altra banda, aquests baptismes anotats ofereixen una proporció molt minsa de fills il·legítims (vint-i-un casos al llarg de tot el període), si per la qual cosa es pot dir que les relacions prematrimonials,⁵⁹ amb fecundació, acabaren, generalment, en matrimoni. També hi ha casos de nens i nenes batejats, sovint, per la llevadora,⁶⁰ enregistrats amb la fórmula “fou primsenyat”, i uns altres anotats amb l'expressió “batejat en cas de necessitat”. I, finalment, deixant de banda l'evolució d'aquesta variable demogràfica, diguem que en les actes consten dos, tres o més noms dels minyons i minyones; els noms dels pares i dels padrins; el cognom del pare, a part de la data, el nom i cognom del rector, vicari o religiós que imparteix el sagrament; el lloc de procedència o de residència d'aquells, etc.,⁶¹ que permeten, entre altres coses, un estudi antroponímic que aquí no hem desenvolupat.

En els llibres de nocces trobem enregistrats un total de vuit-cents seixanta-sis casaments entre el 1565 i el 1814.⁶² O sia, mil set-centes trenta-dues persones (comptabilitzant els cònjuges que es casaren una o més vegades) van rebre el sagrament del matrimoni al

Altar major de l'església del Papiol, presidit per santa Eulàlia. Dècada dels vint. Font: L'ahir i l'avui del Papiol. Esteve FAURA. El Papiol. Ajuntament del Papiol. 1999

Papiol. D'aquests enllaços, el 40'18 % són entre consorts de la mateixa parròquia; el 56'12 % tenen el nuvi o la núvia d'una altra parròquia, i tan sols el 3'70 % correspon a contraents forans. Destaca, també, que hi ha major aportació de consorts de la comarca (44'57 %) i, tot i la seva importància, un total de vint-i-un cònjuges francesos. No és gaire significatiu, segons les fonts treballades, l'èxode papiolenc: hem comptabilitzat quatre nuvis o núvies casats a Barcelona;⁶³ deu papiolencs o papiolenques a Castellbisbal;⁶⁴ dos a Abrera⁶⁵ i, entre d'altres, quatre més a Corbera de Llobregat.⁶⁶

D'altra banda, es pot dir que la majoria dels casaments es celebraven en els dos primers mesos de l'any, mentre que els mínims mensuals els trobem al març i a l'abril, coincidint, així, els primers amb períodes de poca activitat agrícola i els segons amb la quaresma. El percentatge de segones núpcies és prou significatiu: un 23'44 %. I, per acabar amb aquest sagrament, cal dir que en les actes consten altres dades, com els noms i cognoms dels cònjuges, dels testimonis i dels rectors; l'ofici dels homes; si hi ha o no grau de consanguinitat; la dispensa matrimonial; les tres amonestacions; la data de la benedicció, etc.⁶⁷

Dossier

Els llibres d'òbits,⁶⁸ deixant de banda els seus trets bàsicament demogràfics,⁶⁹ ens ofereixen la possibilitat d'aproximar-nos al coneixement de si els difunts i les difuntes van testar o no; el nombre de religiosos –seglars i regulars– que van assistir els funerals, enterraments, etc.; la tipologia dels oficis que es celebraren i, també, els sacraments que aquells homes i dones van rebre. És a dir, ens donen la informació de la “religiositat formal”.⁷⁰

Centrem-nos, doncs, en els sacraments de la unció dels malalts, la penitència i l'eucaristia, que trobem esmentats en el *Llibre de òbits de 1780 a 1843* de l'APP i cenyint-nos al període del 1800 al 1814. Hem comptabilitzat, en aquests quinze anys, un total de cinc-cents onze sepelis, dels quals hi ha enregistrats un total de sis-cents noranta-cinc sacraments que foren administrats a tres-cents un cossos. D'aquests, en vint-i-sis ocasions no se'ls n'administrà cap. El quadre II ens sintetitza la distribució d'aquests tres sacraments.

Quadre II: Els sacraments rebuts pels papiolencs i les papiolenques (1800-1814)

Dossier

Tipologia de sacraments	Casos	%	Quantitat parcial de sacraments	%
unció	25	8,31	25	3,6
eucaristia	5	1,66	5	0,71
penitència	5	1,66	5	0,71
penitència i eucaristia	6	1,99	12	1,72
penitència i unció	53	17,61	106	15,26
eucaristia i unció	1	0,33	2	0,28
eucaristia, penitència i unció	180	59,6	540	77,71
cap	26	8,64		
TOTAL	301	100	695	100

El sacrament de la confirmació s'administrava en les visites pastorals.⁷¹ Al Papiol tenim enregistrades les confirmacions dels 1771, 1778 i 1786. L'any 1771 en comptabilitzem vuitanta-vuit casos (50 nens i 38 nenes);⁷² set anys més tard trobem dues-centes vint-i-quatre confirmacions (99 nois i 125 noies)⁷³ i l'any 1786 van ser confirmats cent noranta-quatre papiolencs (83 xicots i 111 xicotes).⁷⁴ Consten en les esmentades relacions els noms i cognoms dels “homes” i les “dones” amb els seus respectius padrins, que, generalment, eren familiars d'aquells.

Del setè sacrament tan sols podem dir que l'ecònom Pau Riera podia “celebrar y confessar [...] per lo temps de quatre anys”.⁷⁵

Una altra manifestació de la religiositat popular és la vida litúrgica. En el *Llibre de Celebracions* de l'APP podem llegir: “Missas pro populo tots los diumenges, festivitats y festas de precepte de oir missa, ques pot treballar. Celebrat 1791 a 1799”. Segons Joan Bada, el calendari litúrgic té dos moments clau en el record de l'eucaristia: el Dijous Sant i el Corpus Christi.⁷⁶ El Dijous Sant al Papiol es feia el “Sermó de Passió”,⁷⁷ però no ens consta cap altre detall. El dia de Corpus hi

havia, en canvi:

“[...] a les deu Offici ab Sagrament -ab incens i *els Goigs del Santíssim Sagrament*-, é immediatament després del Offici se fa Professó que volta tot lo Poble (so es per lo Carrer de Devant, y darrere, y cap à la Iglésia no més) y per la Tarde sols se diu lo Rosari com los demás dies de festa”.⁷⁸

Un altre moment important de la vida litúrgica és el de la primera comunió. Tenim poques referències d'aquest acte al Papiol. Tan sols en la consuetud hem pogut llegir que el tercer dimecres de quaresma “venen á confessar los de la primera Comunió [...] lo que se publica lo Diumenge antes”.⁷⁹

Lògicament, també hi ha altres actes litúrgics i religiosos, com les benediccions, les vespres, les completes, els rosaris i les misses i altres oficis. En aquesta parròquia hem pogut comptabilitzar, al llarg d'un any, la realització de vuit benediccions, tres completes, un total de cinquanta-vuit dies en què s'havia de resar el rosari, un total de trenta-sis misses especificades (vint-i-dues de matinals, quatre de resades, dues de majors i altres sis de diferents) i vint-i-nou oficis no especificats. A més hem trobat referències a goigs, processons,

romeries i altres convocatòries;⁸⁰ també hem comptat més de nou-centes misses i més de vuit-cents quaranta aniversaris en el llibre del *Baci de Animas*, entre el 1791 i el 1808;⁸¹ i, per posar un altre exemple, diguem que en els òbits enregistrats entre el 1800 i el 1814 comptem noranta-sis oficis d'enterrament i honres, cent tretze oficis d'àngels, cent trenta-cinc misses, quaranta-cinc oficis d'*Amore Dei* i en dues-centes vint-i-set ocasions hi ha altres actes diferents.⁸²

I, per acabar, hem volgut fer una aproximació al calendari festiu del Papiol. Gràcies a la consuetud i a la metodologia emprada per Joaquim M. Puigvert⁸³ hem pogut realitzar el quadre I. Queda prou clara la importància de les festes religioses en el calendari festiu d'aquesta universitat del Baix Llobregat i, per tant, creiem que ell sol és prou eloqüent. Amb tot, farem una petita i simple comparació amb el calendari festiu de Riudellots de la Selva. Tret de petites variacions, sembla que hi ha una important coincidència en les processons. Així, veiem que tant a Riudellots com al Papiol es feien les processons de Sant Antoni, de Sant Sebastià, del Diumenge de Rams, de la Santa Creu, de Sant Isidre, del Corpus, de la Candelera i de Sant Marc. A més, hi ha una altra coincidència notable en les tres rogatives que es feien el mes de maig a la parròquia del Baix Llobregat i les tres que es feien a la de la comarca de la Selva. També aquí podria incloure's la processó del Roser i les misses que feia celebrar la confraria al Papiol amb les tres processons que hi havia a Riudellots envers aquesta devoció.

No obstant això, hi ha divergències. Si bé al Papiol hi ha anotades en la consuetud un total de vint processons, a Riudellots de la Selva n'hi ha vint-i-sis. A la universitat del Baix Llobregat trobem enregistrades processons que no són en la consuetud de la població de la Selva: el Divendres Sant, el Dissabte Sant, Sant Antoni de Pàdua, la Festa Major, les santes Aquil·la i Tecla, el salpàs de dimarts i dimecres sants i la de Santa Madrona. En canvi, a Riudellots de la Selva en feien d'altres, com la de Minerva, les dues d'acció de gràcies, etc.

Conclusió

Hom pot acabar aquesta anàlisi dient que la tasca realitzada serveix, principalment, per apropar-nos una mica més al coneixement de la religiositat popular del Papiol al llarg de l'edat moderna. El fet de no haver consultat els fons notariais, especialment els testa-

ments, ens ha privat de conèixer molts altres aspectes de la mentalitat d'aquests homes i dones de la parròquia de Santa Eulàlia del Papiol. Però, amb tot, els resultats, sota la nostra perspectiva, han estat força positius: queda prou clara la participació dels habitants d'aquesta universitat en les manifestacions religioses de la parròquia, alhora que els seus comportaments són força semblants als d'altres coetanis catalans, cas dels homes i dones de Riudellots de la Selva, i molt probablement, d'altres poblacions de la comarca del Baix Llobregat.

NOTES

¹ Aquest article és la síntesi d'un treball de curs presentat i realitzat l'any 1994.

² CARRERA, M. . "Història de les mentalitats col·lectives a Catalunya", *L'Avenç*, núm. 106 (1987), p. 40-47.

³ Respecte a la dificultat de definir aquest concepte historiogràfic podeu consultar, entre d'altres: GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo. "La religiositat popular i la història", *L'Avenç*, núm. 137 (1990), p. 20-27.

⁴ En Joan Bada ha demostrat abastament que aquestes característiques s'han donat al bisbat de Barcelona [BADA ELIAS, Joan. *L'església de Barcelona en la crisi de l'antic règim (1808-1833)*. Barcelona: Herder, 1984, p. 254-357; BADA ELIAS, Joan. *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*. Barcelona: Balmes, 1970, p. 67-85, o BADA ELIAS, Joan. "La religiositat popular al bisbat de Barcelona en la segona meitat del segle XVII: alguns indicadors", dins *Primer Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara. Solsona, del 20 al 23 de setembre de 1993*. Barcelona: Balmes, Facultat de Teologia i Arxiu Diocesà de Solsona, 1993, vol. II, p. 259-269].

⁵ CODINA, Jaume. [i altres]. *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*. Barcelona: Curial, 1992, P. 199.

⁶ MARTÍ, FREDERIC: *Notes històriques del Papiol*. Castellbisbal: Ajuntament del Papiol, 1993, p. 16.

⁷ L'església de la Salut o de Santa Eulàlia de Madrona deixà pas a l'església parroquial de Santa Eulàlia del Papiol, i en la visita pastoral del 1336 es pot llegir "*visitavit Ecclesiae de Papiolo*", la qual cosa explica, en part, que la parròquia era més antiga que el castell.

Respecte d'això podeu consultar, entre d'altres: PAGÈS, Montserrat. "El patrimoni artístic al Baix Llobregat antic, medieval i modern", dins *Primeres Jornades de Recerca Històrica i Social del Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM), 1992, p. 409-432; PAGÈS, Montserrat. *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*. Barcelona: PAM, 1992, p. 472-500; MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 16-18; i MARTÍ, Josep M. [i altres]. "Els arxius històrics parroquials del Baix Llobregat", dins *XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. El Prat de Llobregat, 25-26 d'octubre de 1980. Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 1985, p. 46-48.

⁸ Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB): *Registrum Gratiarum*, vol. 91, foli 106.

⁹ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 18.

¹⁰ MARTÍ, Josep M. [i altres]. "Els arxius parroquials...", dins *XXV Assemblea...*, 1985, p. 46.

¹¹ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 18.

¹² MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 18-19.

¹³ CODINA, Jaume [i altres]. *El Baix Llobregat...*, 1992, p. 51.

¹⁴ ADB, Visites pastorals, tom 72, foli 49; tom 85, folis 59v i 59 bis volta, i, entre altres, tom 84, folis 137-138v i 157v-158.

¹⁵ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 19-20.

¹⁶ MARTÍ, Josep M. [i altres]. "Els arxius parroquials...", dins *XXV Assemblea...*, 1985, p. 46.

¹⁷ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 35. Cal dir que la font referida per aquest mossèn s'ha extraviat.

¹⁸ ADB, Visites pastorals, tom 72, foli 232v: "[...] perquant nos consta ab totta evidentia que la capella de St. Antoni y Sta. Bàrbara està derruïda volent procedir de censos y perquè sa torne a hedificar en maior honra y Glòria de Déu y dels Sants y consuelo del poble [...]".

¹⁹ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 35-36.

²⁰ ADB, Visites pastorals, tom 74, foli 232v.

²¹ ADB, Visites pastorals, tom 76, folis 96v-98; tom

77, folis 215-216v i tom 84, folis 137-138v.

²² APP, *Llibre de Celebracions*, dies 13 de juny i primer diumenge de desembre.

²³ ADB, *Registrum Gratiarum*, anys 1552, 1556, 1560, 1566, 1576 i 1577, per exemple, on podem llegir que "se celebrin dos missas a la Capella de Sant Antoni"; i ADB, visites pastorals, tom 86, folis 59v-59 bis volta i, entre d'altres, tom 84, folis 137-138v i 157-158v.

²⁴ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 32.

²⁵ APP, *Consueta*.

²⁶ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 31; BADA, JOAN. *L'Església...*, 1984, p. 125 i, entre d'altres, ADB, Visites pastorals, tom 72, foli 49.

²⁷ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 31.

²⁸ APP, *Llibre d'òbits*, 1780-1843.

²⁹ APP, *Consueta*.

³⁰ APP, *Consueta*. En aquesta font podem llegir que: "Lo die 13 de juny, die de Sant Antoni de Pàdua no se fa funció alguna, per quant lo poble fa la festa major lo primer diumenge de agost."

³¹ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 29. També esmenta aquestes peregrinacions en Joan Bada [BADA, Joan: "La religiositat...", dins *Primer Congrés...*, vol. II, 1993, p. 65].

³² ADB, *Registrum Gratiarum*, vol. 59, foli 55.

³³ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 29.

³⁴ APP, *Goigs*. MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 59-61, reproduïx una edició més actualitzada i, en la pàgina 32, diu: "A principis del segle XVIII regia la seu barcelonina el Bisbe Diego de Astorga, el qual el dia 11 de febrer de 1717, es trobava de visita a la nostra parròquia i és de llavors que deu datar l'al·lusió que es fa d'ell en els goigs propis de l'ermita respecte del fet que la Verge, sota el títol de la Salut, fos col·locada en l'altar i venerada i per aquest nom va canviar el nom de l'administració de l'ermita de Sant Pere de Madrona pel de Verge de la Salut."

³⁵ GAVERNAT I MACIÀ, R. "Record de la Llibreria «Hereus de Vda. Pla»", *Revista de Llibreria Antiquaria*, núm. 9 (1965).

- ³⁶ ADB, Visites pastorals, tom 84, foli 138 (15 de desembre de 1771).
- ³⁷ ADB, Visites pastorals, tom 82, folis 167v-168 (7 de desembre de 1757).
- ³⁸ ADB, *Registrum Gratiarum*, vol. 56.
- ³⁹ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 28.
- ⁴⁰ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 21.
- ⁴¹ ADB, Visites pastorals, tom 71, foli 155-155v; tom 64, folis 186-188 o, entre d'altres, tom 84, folis 137-138v, on podem llegir que: "Lo benefici de Nostra Senyora, qual obté dit reverent rector de renda un sou y un parell de gallinas, y no té obligació alguna."
- ⁴² MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 28.
- ⁴³ APP, *Llibre de Celebracions i Consueta*.
- ⁴⁴ APP, *Consueta*.
- ⁴⁵ PUIGVERT, Josep M.: "El calendari festiu d'una comunitat pagesa d'Antic Règim mitjançant les processons: una mirada etnològica des de la Història", dins *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Barcelona, del 17 al 21 de desembre de 1984*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984, vol. II, p. 417-427.
- ⁴⁶ APP, *Consueta*.
- ⁴⁷ BADA, Joan. *L'Església de Barcelona...*, 1984, p. 282-300.
- ⁴⁸ APP, *Consueta*.
- ⁴⁹ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 30.
- ⁵⁰ APP, *Consueta*.
- ⁵¹ BADA, Joan. *L'Església de Barcelona...*, 1984, p. 306.
- ⁵² ADB, Visites pastorals, tom 64, folis 324-324v.
- ⁵³ APP, *Nom dels censalistes que per abecedari van notats segons las paginas de esta llibreta*, folis 41-42 (07/06/1668) i en el *Llibre de Renda de la Iglesia de Santa Eulària del Papiol en 1728*, foli 49.
- ⁵⁴ ADB, Visites pastorals, tom 64, folis 324-324v.
- ⁵⁵ NADAL, Jordi; GIRALT, Emili. *La population catalaine de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. Paris: SEPHEN, 1960, p. 63.
- ⁵⁶ MARTÍ, Frederic. *Notes...*, 1993, p. 29.
- ⁵⁷ BADA, Joan. *L'Església de Barcelona...*, 1984, p. 253-271.
- ⁵⁸ APP, *Llibre de baptismes de la Iglesia del Papiol de 1564 a 1749 i Llibre de baptismes de la Iglesia del Papiol, 1749 a 1825*. A l'Arxiu Parroquial de Castellbisbal hem trobat batejada una nena del Papiol el 8 de febrer de 1590 perquè "estant en casa de mossèn Comas del Papiol que per causa que al Papiol morí en la pesta vingueren a batejar en aquesta parrochia". És molt probable que aquest no fos l'únic cas. Per a més informació us remetem a l'estudi monogràfic: *Estudi demogràfic de la Parròquia del Papiol (1565-1799)*. Castellbisbal: Ajuntament del Papiol, 1993, p. 20-25 i 61-71.
- ⁵⁹ ADB, *Expedients matrimoniales*, tom I, 1776-1786. Per exemple, Jaume Campmany i Maria Pagès.
- ⁶⁰ Per tal de poder batejar, la llevadora havia d'haver rebut un "informe del rector sobre la ciència per a saber batejar [...]" [BADA, Joan. *L'Església de Barcelona...*, 1984, p. 254].
- ⁶¹ Respecte a una composició més detallada de les actes, podeu consultar, entre d'altres: GUAL, Valentí. *La família moderna a la Conca de Barberà*. Tarragona: Diputació Provincial, 1993, p. 24-25.
- ⁶² APP, *Llibre de matrimonis de la Iglesia del Papiol, 1706-1794, Llibre de matrimonis de la Iglesia Parroquial de Santa Eulària del Papiol, Bisbat de Barcelona, començant lo dia 25 de febrer de l'any 1794 i Manuscrit sense enquadrar dels matrimonis de la parròquia de Santa Eulària del Papiol de 1565 a 1706*. Per a més informació sobre el tema, consulteu l'estudi monogràfic abans esmentat.
- ⁶³ ADB, *Expedients matrimoniales*, segle XVIII.
- ⁶⁴ Arxiu Parroquial de Castellbisbal, *Llibre de nocces i Capítols matrimoniales (segles XVI-XVII)*.
- ⁶⁵ Arxiu Parroquial d'Abrera, *Llibres i manuscrits de nocces dels segles XVI i XVII*.
- ⁶⁶ Arxiu Parroquial de Corbera de Llobregat, *Llibres i*

manuscrits de noces dels segles XVI i XVII.

Climent.

⁶⁷ Per a més informació, podeu consultar, entre d'altres: GUAL, Valentí. *La família...*, 1993, p. 26.

⁷⁴ APP, *Llibre de confirmacions*, 1786, pel bisbe Gavino Valladares.

⁶⁸ A l'APP hi ha tres llibres d'òbits que comprenen aquest període: *Llibre de obits de 1564 fins 1706*, *Llibre de obits de la Iglesia del Papiol, 1706-1780* i *Llibre de obits de 1780 a 1843*.

⁷⁵ ADB, *Visites pastorals*, tom 84, folis 137-138v.

⁷⁶ BADA, Joan. *L'Església de Barcelona...*, 1984, p. 258.

⁶⁹ MILLÀS, Carles. *Estudi demogràfic...*, 1993, p. 25-32 i 61-71.

⁷⁷ APP, *Consueta*.

Dossier

⁷⁰ GUAL, Valentí. *La família...*, 1993, p. 26.

⁷⁸ APP, *Consueta*.

⁷¹ BADA, Joan. *L'Església de Barcelona...*, 1984, p. 254.

⁷⁹ APP, *Consueta*.

⁷² APP, *Llibre de confirmacions*, 1771, pel bisbe Josep Climent. En canvi, en la visita pastoral [ADB, *visites pastorals*, tom 84, folis 137-138v] hom diu que van rebre la confirmació vuitanta-dues persones i que els confirmants tenien set i dotze anys.

⁸⁰ APP, *Consueta*, vid. quadre I.

⁸¹ APP, *Baci de Animas*.

⁸² APP, *Llibre de òbits de 1780 a 1843*.

⁸³ PUIGVERT, Joaquim M. "El calendari...", dins *Actes...*, 1984, vol. II, p. 425-427.

⁷³ APP, *Llibre de confirmacions*, 1778, pel bisbe Josep